ਆਖਰੀ ਕਿਸ਼ਤ
.ਗ਼ਜ਼ਲ ਚਰਚਾ

ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਕਾਫ਼ਿਰ
ਮੋਬਾ. ਨੰ.94636-37717

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸਤਾਦ ਅ.ਸ. ਸੰਧੂ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਤੇ ਚੰਦ ਸ਼ਿਅਰਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ.-

ਅੱਜ ਉਸਤਾਦ ਅ.ਸ. ਸੰਧੂ ਜੀ ਦਾ ਕੱਦ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਜਿੱਡਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਕੂਲ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 18 ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਮਹਿਰਮ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸਤਾਦ ਅਤੇ ਜਾਂ-ਨਸ਼ੀਨ ਵੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਲੌਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਤਾਦੀ-ਸ਼ਾਗਿਰਦੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨੁਕਤਾ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਆਓ! ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਉਸਤਾਦ ਅ.ਸ. ਸੰਧੀ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ.-

ਉਸਤਾਦ ਅਮਰਜੀਤ ਸ. ਸੰਧੂ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਮਤਲਅ ਹੈ.-

ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਕਦੋ ਨਿਕਲਣ ਜ਼ਰਾ ਉੱਤੇ ਕਫਨ ਲੈ ਕੇ॥
ਨਹੀਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਤੁਰ ਪਵੇ ਮੁਰਦਾ ਨਗਨ ਲੈ ਕੇ॥

ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਏਗਾ। ਕਈ ਸ਼ਾਇਰ ਤਾਂ "ਲਿਹਾਜ਼ਦਾਰੀ" ਕਰਕੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਣਗੇ। ਪਰ ਉਸਤਾਦ ਅ.ਸ. ਸੰਧੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਸ਼ਿਅਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਕੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਤੇ "ਕਫ਼ਨ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ..!" ਦੀਪਕ ਦੇ ਪਾਠਕ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਦਿਲ-ਓ-ਦਿਮਾਗ਼ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਕਿ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਤੇ ਕਫਨ ਦਾ ਕੀ ਤਾਲਮੇਲ ਹੈ। ਧੰਨ-ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਅਰ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ "ਮੰਜ਼ਿਰ ਨਿਗਾਰੀ" ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਉਸਤਾਦ ਸੰਧੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ, ਖੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ "ਜ਼ਮੀਰ" ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਲਈਏ...

ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ-ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ "ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼" ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ.-

"ਜ਼ਮੀਰ-"ਅਰਬੀ" ਸੰਗਯਾ-ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ, ਦਿਲ,ਦਿਲ ਦੀ ਬਾਤ...!"

ਦੂਸਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ,'ਜਨਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਂ "ਮਦਾਹ"। ਜਨਾਬ 'ਮਦਾਹ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਜ਼ਮੀਰ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ.

"ਜ਼ਮੀਰ"-ਅਰਬੀ, ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ, ਅੰਤਹਕਰਣ, ਮਨ,ਦਿਲ,ਜੀ (ਪਡੂੰ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ-ਯੂ. ਪੀ.ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਥਾਨ-ਲਖਨੂ-ਸਫਾ 228)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ "ਜ਼ਮੀਰ" ਨੂੰ "ਅਣਖ" ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਜ਼ਮੀਰ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ "ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ, ਅੰਤਹਕਰਣ, ਮਨ, ਦਿਲ,ਜੀ, ਦਿਲ ਦੀ ਬਾਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਹੁਣ "ਦੀਪਕ" ਦੇ ਪਾਠਕ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਤੇ "ਕਫ਼ਨ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਕੋਈ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ-ਨੁਕਤਾ ਪਹਿਲਾ.- ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ, ਦਿਲ ਜੀ, ਸ਼ਬਦ "ਆਦ੍ਰਿਸ਼" ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ "ਆਤਮਾ" ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। "ਆਤਮਾ" ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ-"ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਜੂਦ" ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ "ਰੂਹ" ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੁਕਤਾ ਦੂਜਾ.-"ਕਫ਼ਨ' ਦਾ ਸਬੰਧ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਕਫ਼ਨ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਖੱਫਣ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਰੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵਲੇਟਣ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ। ਖੱਫਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਏਸੇ ਦੋ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੁਕਤੇ 'ਦ੍ਰਿਸ਼" ਅਤੇ "ਅਦ੍ਰਿਸ਼" ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ "ਹਰਫ-ਏ-ਨਿਦਾਂ" ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਪਾਂ " ਸੰਬੋਧਨੀ ਵਾਕ" ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਕਿ "ਇਹ, ਉਹ,ਐ" ਆਦਿ।

ਦੂਸਰਾ ਨੁਕਤਾ.- ਕਿ "ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

ਜੇਕਰ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਪੱਸਿਆ" ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਨਾ ਦੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉਸਤਾਦ ਅਮਰਜੀਤ ਸ. ਸੰਧੂ ਜੀ (ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਕੱਦ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਜਿੱਡਾ ਹੈ) ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਅਦ੍ਰਿਸ਼" ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨ ਾਕਰ ਸਕਦੇ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਨੁਕਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ "ਇਹ"-ਸੰਬੋਧਨੀ ਵਾਕ ਕਿੱਥੇ ਵਰਤਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਕੋਈ ਆਖੇ ਰਿ ਇਹ ਬੜੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ "ਇਹ" ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਧੰਨ-ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ "ਹਵਾ" ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ "ਹਵਾ" ਆਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ (ਹਰਫ-ਏ-ਨਿਦਾਂ)-ਸੰਬੋਧਨੀ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਨਲਾਇਕੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ-"ਉਹ"-"ਐ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਆਖੇ ਕਿ "ਉਹ ਬੱਸ ਆ ਗਈ ਹੈ।" ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ "ਬੱਸ"-ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ, ਬੱਸ ਆਪਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਨੁਕਤਾ ਦੂਜਾ.- "ਨੂੰ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ।

ਧੰਨ-ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "ਗ਼ਜ਼ਲ ਕੀ ਹੈ? ਵਿੱਚ ਫ਼ੁਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਨਿਰਜਿੰਦਾ" ਚਾਜ਼ ਨਾਲ "ਨੂੰ" ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਆਖੇ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਖਾ"-ਇਹਬਿਆਨ ਗਲਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ-ਰੋਟੀ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਏਦਾ ਵੀ ਕੰਮ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟੀ ਖਾਉ, ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਛਕੋ ਆਪਾਂ ਕਦੀ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਛਕੋ..। "ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਓ" ਇਹ ਗ਼ਲਤ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ, ਤਲੱਫ਼ੁਜ਼ ਹੈ-"ਪਾਣੀ ਪੀਓ" ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ? ਦੋਸਤੋ! ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਇਲਮ-ਏ-ਅਰੂਜ਼ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ "ਦੀਪਕ" ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਆ ਜਾਏਗੀ।

ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਸਤਾਦ ਅਮਰਜੀਤ ਸ. ਸੰਧੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਆਨ "ਜ਼ਮੀਰਾਂ" ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਕਾਨ ਸ. ਨਾਭਾ ਦੇ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਜ਼ਮੀਰ"-ਆਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਨੁਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ "ਜ਼ਮੀਰ"-ਇੱਕ ਵਚਨ ਹੀ ਬੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ "ਜ਼ਮੀਰੋ"- ਸ਼ਬਦ ਬੱਧਾ ਹੋਵੇ।

ਚੱਲੋ! ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ "ਜ਼ਮੀਰਾਂ"-ਸ਼ਬਦ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬੰਨਣਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋਵੇ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ "ਦੀਪਕ" ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵੱਲੋਂ "ਜ਼ਮੀਰ' ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਾਂ "ਜ਼ਮੀਰਾਂ" ਅਤੇ "ਕਫਨ" ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਭਾਈ ਉਸਤਾਦ ਅਮਰਜੀਤ ਸ. ਸੰਧੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਉੱਤੇ "ਕਫਨ" ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਰਾਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਮੰਜ਼ਿਰ ਨਿਗਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਾਹਿਬ "ਜ਼ਮੀਰ" ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਏਦਾ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ.-

"ਕਾਤਿਲ ਅਜ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਜਿਹਾ ਆਉਦੈ ਨਜ਼ਰ ਕਾਹਤੋਂ।
ਜ਼ਮੀਰ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਏਸ ਨੂੰ ਫਟਕਾਰਿਆ ਹੋਣੈ॥"

ਇਸ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿੱਚ "ਜ਼ਮੀਰ" ਵੇਲੋਂ ਫਟਕਾਰਣ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਜੋ ਬਿੱਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਏਥੇ "ਜ਼ਮੀਰ" ਇੱਕ ਵਚਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਨੁਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜ਼ਮੀਰ" ਲਫ਼ਜ਼-ਮਰਦ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ।

ਅੱਗੇ ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ.-

"ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਹੋ ਜਾਏ | ਸ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਡਾ. ਹਮਦਰਦ ਸਾਹਿਬ "ਜ਼ਮੀਰ" ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਚਨ ਬੰਨਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਮੁਰਦਾ "ਜ਼ਮੀਰ" ਆਇਆ ਹੈ, ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਡਰਪੋਕਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾ ਵਿੱਚ....।" ਜ਼ਮਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੰਦਰ ਨਾਲ ਹੈ ਭਾਵ ਆਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਮਿਸਰੇ ਵਿੱਚ "ਮੁਰਦਾ" ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਡਾ. ਹਮਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਤੇ "ਮੁਰਦੇ" ਦਾ "ਤਾਜ਼ਾਦ" (ਟਾਕਰਾ) ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਨਾਬ ਹਰਸ਼ਰਨ-ਸ਼ਰੀਫ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ
ਆਦਮੀ ਉਹ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥
ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਜਨਾਬ-ਸ਼ਰੀਫ ਜੀ ਨੇ "ਅਮੀਰ" ਤੇ ਜਿੰਦਾ "ਜ਼ਮੀਰ" ਦਾ ਤਕਰਾਰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਨਾਬ ਭਜਨ ਸ. ਵਿਰਕ "ਜ਼ਮੀਰ" ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਏਦਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ.-

"ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਸ਼ਾਨ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਵਡੱਪਣ ਵੀ
ਝੰਜੋੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ॥"

ਸ੍ਰੀ ਵਿਰਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁ- ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾ-ਮੁਹਾਵਰਾ ਬੰਨਿਆ ਹੈ। "ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ" ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ। ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਣ, ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ-ਪੂਰੇ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

(ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਿਕ ਦੀਪਕ ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਸਮੀਖਿਆ
ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਤੇ ਐਂਕਰਾਂ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਇਕ ਵਧੀਆ ਉਪਰਾਲਾ

ਸੁਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਕੇਂਦਰ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਯਾਨੀ ਐਂਕਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੇ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਸੀ ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ। ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਜਦਕਿ ਸਹਾਇਕ ਕੇਂਦਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ ਜੇਤੂ ਕਵੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਅਤੇ ਡੀ.ਡੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ਼ ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਜੌਹਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ। ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਪੇਸ਼ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਰੌਚਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤੇ ਬੋਝਲ ਲਫ਼ਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਹਿਜ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੈਜ਼ੂਅਲ ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਿਆ। ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਊਜ਼ ਰੀਡਰ ਅਤੇ ਐਂਕਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਅ ਸਕੇ।

ਡਾ. ਕੰਗ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਿਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਉਪ ਕੁਲਪਤੀ ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਡਾ. ਕੰਗ ਨੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਹਿਤ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਤਾਪਮਾਨ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਗੰਧਲਾ ਹੋਣਾ, ਜੰਗਲਾਤ ਹੇਠਲੇ ਰਕਬੇ ਦਾ ਘਟਣਾ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ, ਉਥੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ-ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਕਈ-ਕਈ ਕਾਰਾਂ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਧੂੰਏ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਖਤਰਨਾਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਧੂੰਆਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ 'ਤੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਨ ਚਾਲਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਹੀ ਕਾਰ ਵਰਤੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਡਾ. ਕੰਗ ਨੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਚੀਨ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠਲਾ ਰਕਬਾ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ 8-9 ਸੌ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਕੰਗ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਲਈ ਲੇਜ਼ਰ ਵਰਕ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਯੰਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ 20 ਫੀਸਦੀ ਬੱਚਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਈਜ਼ਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀੜੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੈਂਸਰ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੱਬਣ ਦੀ ਲੋੜ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਰਾਲੀ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀ.ਟੀ. ਜੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ

ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਡੀ.ਡੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਕਲਾਮ ਸੁਣਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸੀ।

ਬਾਗੀ ਮਸੀਹਾ

ਸਫ਼ਾ I ਦੀ ਬਾਕੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਡਾ. ਜੈਨੀਨ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਸਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਾਮਾਨ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਤਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਸਪੇਨ ਚੱਲਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੋਂ ਮੈਂ ਸਾਨ ਸਾਬਸਤੀਆ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਇਰਾਨੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਾਜਦੂਤ ਸਾਨ ਸਾਬਸਤੀਆ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਮੈਂ ਪੈਰਿਸ ਲਿਜ਼ਬਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈੱਸ ਰਾਹੀਂ ਸਫਰ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇੰਜਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਰਾਬੀ ਪੈ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਲੇਟ ਪੁਰਤਗਾਲ ਪਹੁੰਚੀ। ਲਿਜ਼ਬਨ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਜਹਾਜ਼ ਮੈਂ ਫੜਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿਵਾਏ ਰੁਕਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਣ ਦੇ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪੁਰਤਗਾਲ ਬਹੁਤ ਚੌੜਾ ਨਹੀਂ ਸਪੇਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਲੰਬਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੈਰਿਸ-ਲਿਜ਼ਬਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੱਡੀ ਇੰਨੀ ਹੌਲੀ ਕਿਉਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ? (ਜੋ ਇੰਜਨ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ) ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਉਡੀਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲ ਇੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੱਡੀ ਤੇਜ਼ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਇਹ ਭੱਜ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗੇਗੀ। ਇਹ ਸਪੈਨਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਅਕਾਰ ਬਾਰੇ ਲਤੀਫੇ ਘੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਲਿਜ਼ਬਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਫੈਰਿਸ ਤਾਂ ਆਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਉੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰ ਡੀ. ਸੌਜ਼ਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੀ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਕੀ ਨੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੀ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲ ਉਹੀ ਕੁੱਝ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਜੇਕਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਰਮਨ ਅਤੇ ਟਰਕੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਕੜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲਿਜ਼ਬਨ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਂਅ 'ਲੁਟੇਤੀਆ' ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਸਾਫਰ ਜਹਾਜ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਸਿਰਫ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੱਸ ਹੀ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੁੱਝ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰ ਮਿਲੇ ਜਿਹੜੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਜੋਰ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਮਹਾਂਦੀਪ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਦਿੱਲੀ ਦੇ, ਕੁੱਝ ਅਰਜਨਟਾਈਨਾ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਮੈਕਸੀਕੋ ਆਦਿ ਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਂਝ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫਕਾਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜੋਰ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਆਵੇ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਬਿੱਲ ਆਦਿ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਹੋਟਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਨਾ ਬਦਲ ਲਵਾਂ।

ਮੈਂ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਨਿੰਬੂਆਂ ਸਮੇਤ ਫਲਾਂ ਦੇ ਦੋ ਥੈਲੇ ਵੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਟਿਕਟ ਲੈ ਲਈ। ਲਿਜ਼ਬਨ ਉੱਤਰੀ ਅੰਧ-ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਦੀ ਪੁਰਤਹਾਲ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੱਖਣੀ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਲਿਜ਼ਬਨ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਬੰਦਰਗਾਹ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਉਹ ਡਕਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਬੰਦਰਗਾਹ ਗਿਆਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ 'ਸਿਨੇਗਾਲ' ਦੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਅੱਗੇ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੱਖਣੀ ਅੰਧ-ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਜਾਂ ਟਾਪੂ ਤੱਕ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਫਰ ਸੀ। ਉਂਝ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਫਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੜੇ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਈਏ ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਅਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਕਿਤੇ ਜਮੀਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਜਿੱਧਰ ਦੇਖੋ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਹੀ ਸਾਗਰ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬੱਤੀਆਂ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਜਰਮਨਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਂਝ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਰਮਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸਹਿਮ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ। ਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠਦੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਨੱਚਣਾ-ਗਾਉਣਾ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਨਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਕਪਤਾਨ ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਉਂਝ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉੱਤੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਮਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਜਹਾਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਇੱਕ ਡੱਚ ਬੇੜਾ ਸੀ। ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਫਸਰ ਜਰਮਨ ਹਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਡੋਬ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਅਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਡਰ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਰਮਨਾਂ ਦੇ ਕੈਦੀ ਬਣਨ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਫਜ਼ੂਲ ਸੀ।

(ਚੱਲਦਾ)

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ

ਸਫ਼ਾ I ਦੀ ਬਾਕੀ

4. ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਨਚੈਸਟਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਹੌਜ਼ਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਵੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸੀ ਚੋਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦਾ ਅਥਾਹ ਵਪਾਰ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਰਾਹੀਂ ਢੋਆ-ਢੋਆਈ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਟੈਕਸ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਹੌਜਰੀ ਉਦਯੋਗ ਤੋਂ ਵੀ ਧੁੰਦਲੀ ਤਸਵੀਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

5. ਇਹ ਦਸੰਬਰ 2008 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਰਾਤ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਹਾਇਕ ਸਾਥੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟ ਰਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਰੋਡ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਹਨ। ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਅਸੀਂ ਚੈਕਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਟਰੈਫਿਕ ਜਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚੈਕਿੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪੱਖੋਵਾਲ ਰੋਡ ਤੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਤੇ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ ਖਪਤਕਾਰ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਟੈਕਸ ਦਾ ਪੈਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬੈਂਕਿਊਟ ਹਾਲ ਅਤੇ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਔਸਤਨ ਲੱਖ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 20-25 ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਕਿੰਗ ਜੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ 24 ਦਿਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 6-8 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਕੁੱਲ ਟੈਕਸ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਦਸ ਫੀਸਦੀ ਵੀ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਇਹ ਦੂਹਰਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੋ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪੈਸਾ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਵੀ ਇੰਨੀ ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਖੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

2. ਬਿੱਲ ਘੱਟ ਕੱਟਣ ਬਾਰੇ-ਬਿੱਲ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੈਸਾ ਤਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲਾਲਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਥਾਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸੌਦਾ ਖਰੀਦਣ ਵੇਲੇ, ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਣ ਵੇਲੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬਿੱਲ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਟੈਕਸ ਦੀ ਇਹ ਚੋਰੀ ਦਰਅਸਲ ਜਨਤਾ ਦਾ ਧਨ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਬਿੱਲ ਨਹੀਂ ਵੀ ਕੱਟਦੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ੋਅ ਰੂਮ, ਮਾਲਜ਼, ਗੋਲਡ, ਸੈਨੇਟਰੀ, ਕਰਿਆਨਾ, ਫਰਨੀਚਰ, ਲੋਹਾ ਤੇ ਮਾਰਬਲ ਮਾਰਕੀਟ ਆਦਿ ਵੱਲੋਂ ਕੁੱਲ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਿੱਲ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇੰਨੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਆਮ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖੋਹਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕੋ ਉਦਾਹਰਣ ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2007 ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਐਕਸਾਈਜ਼ ਤੇ ਟੈਕਸੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਸਭ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਲ 2005-06 ਅਤੇ 2006-07 ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰ ਡੀਲਰਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਡੀਲਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਟੈਕਸ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਖਪਤਕਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਰ ਡੀਲਰ ਨੂੰ ਇਸ ਚੈਕਿਗ ਦੌਰਾਨ ਰਿਕਾਰਡ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਲਾਂ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੋਟਿਸ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਾਂ ਕਰੋੜ ਦੀ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਖਾਮੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਆਈਆਂ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਰ ਫੀਸਦੀ ਟੈਕਸ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚੀਆਂ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਅੱਗੇ ਕਰਨਲ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੋਟਿਸ ਨੂੰ ਫਾਈਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤ ਕੇ ਉਹ ਡੀਲਰ ਤਕਨੀਕੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਸਰਵ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਚੱਲਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਕੇਸ ਰਿਮਾਂਡ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਹੀ ਪੱਖ ਘੋਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

1. ਉਸ ਡੀਲਰ ਕੋਲ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਡੀਲਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਆਈਆਂ। ਇਹ ਤੱਥ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਫਾਈਨਾਂਸ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਕਰਾਸ ਚੈੱਕ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਜੋ ਕਾਰਾਂ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਚੈਕਿੰਗ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਖਾਮੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਫੌਜਦਾਰੀ ਕੇਸ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੜੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਬੂਹਾ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅਦਲੀ ਦਾ।

ਇਸੇ ਡੀਲਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਕਾਮੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਕੈਮਿਸਟ ਸ਼ਾਪ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਪਰਚੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਸੌ ਛੱਤੀ ਰੁਪਏ ਬਿੱਲ ਮੰਗਿਆ। ਉਸ ਲੜਕੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਤੇ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨੋਟ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਦੀ ਦਵਾਈ ਮੰਗ ਲਈ। ਉਸ ਕੋਲ ਇੰਨੇ ਰੁਪਏ ਹੀ ਸਨ।

ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲੱਗਭੱਗ ਡੇਢ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਇਕੱਲੇ ਘਰ ਤੇ ਕਾਲੇ ਕੱਛਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦੱਸਵੀਂ ਕਲਾਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਇੱਕ ਬਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹ ਥਾਣੇ ਆਇਆ। ਝੱਟਪੱਟ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਸੱਟ ਇੰਨੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰੰਤ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਨੂੰ ਰੈਫਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਜਖਮੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜੋ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਕੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀਂ ਬਾਪ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ।

ਉਪਰ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਕਾਰ ਡੀਲਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਯਾਦ ਆਈ। ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀਆਂ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸੂਹੀਏ ਛੱਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਹ ਸੌ ਗ੍ਰਾਮ ਘੱਟ ਤੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵੀ ਹੱਥ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

(ਚੱਲਦਾ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਕੇ

ਸਫ਼ਾ I ਦੀ ਬਾਕੀ

ਸਿੱਧੇ ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਵੈਸੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮਿਲਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੀ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਣੇ ਕਾਬਲ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਏਜੰਟ ਸ਼ਰਮਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਮੇ ਏਜੰਟ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਟ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਫੀ ਠੱਗੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਠੱਗੀ ਵੱਜ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਭਾਈ ਕੀ ਦੱਸੀਏ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਬਾਂਹ ਫੜੋ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਲਗਾਓ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਈਰਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੈੱਟ ਕਰ ਦਿਓ।

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣਗੇ। ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਸੀਂ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਲਗਵਾ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਆਨਾ-ਆਨਾ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਝੰਜਟ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਆਪਾਂ ਅੱਜ ਇੱਕਠੇ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੈਸੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਵੋ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲੋ। ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਚੱਲੋ। ਮੈਂ ਕਾਬਲ ਰੁਕ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਈਰਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਆਇਓ। ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੁਲਿਸ ਕੇਸ ਵੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੋ। ਆਪਾਂ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਉੱਥੋਂ ਕਾਬਲ ਚੱਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਡੇਢ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਸਾਡਾ ਸੇਵਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਆਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਪੈਸੇ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੋ ਟਿਕਟਾਂ ਕਾਬਲ ਦੀਆਂ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਚੱਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਬਲ ਜਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਵੇਂ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਹੀ ਕਾਬਲ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਕੋਈ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਈ ਜਾਵੇ। ਕੋਈ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜੀ ਜਾਵੇ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਭਾਈ ਅਸੀਂ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਬੇਫਿਕਰ ਰਹੋ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋਟਲ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਹੋਟਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਿਹਾਨ ਟੂਰ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੀਟਾਂ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਸੰਤ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਤਹਿਰਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਮੁੱਕ ਗਏ। ਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂਅ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਰ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਥਾ ਕਰਨੀ। ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਦਿਨ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਖਰਚਾ ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਜਹਾਜ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਫੜੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਈਰਾਨ ਪਹੁੰਚਾਓ। ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਪੱਲਾ ਨਾ ਫੜਾਉਣ। ਏਜੰਟ ਨੇ ਠੱਗੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਕਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇਣੇ। ਉਹ ਅਸੀਂ ਖਾ-ਪੀ ਜਾਣੇ। ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਕੁੱਝ ਨਾ ਪਿਆ।

ਅਸੀਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਈਰਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸੁਰਖਰੋ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਦੋ, ਚਾਰ ਸੌ ਦੇ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਹਿਣਾ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੱਡੀ ਦਾ ਤੇਲ ਮਸਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਕੁੱਝ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਥੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਜਾਣੋਂ ਹੱਟ ਗਏ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਸਾਊਥਹਾਲ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਬਰਮਿੰਘਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ ਲਿਆ। ਨੰਬਰ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੇ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ। ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਛਾਨਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਾ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਭਾਈ ਕਿੱਥੇ ਏਂ ਤੂੰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਸਾਊਥਹਾਲ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਭੇਜਾਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧੂਰੀ ਸਾਬਕਾ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਇੱਕਠੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਏ ਸੀ। ਧੂਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਧੂਰੀ ਸਾਹਿ ਇੱਕਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਜੋ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਾ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੈਠੋ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਆਪਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਡੇਢ ਦੋ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਬਰਮਿੰਘਮ ਪੈਲਸ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਪੈਲੇਸ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਹ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ।

ਬਰਮਿੰਘਮ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੇ ਲਾਗੇ ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਰ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸੌ ਏਕੜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਸਣ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਿਲਾਈ ਤਾਂ ਸੰਤ ਮੁਸ਼ਕਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੱਸੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਦੇਖ ਲਾ ਭਾਈ ਸਮੇਂ ਦਾ ਫੇਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਹਿ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਇਕਵੰਜਾ-ਇਕਵੰਜਾ ਪੌਂਡ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਰੋਪੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਪੇ ਤੇ ਇਕਵੰਜਾ-ਇਕਵੰਜਾ ਪੌਂਡ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛੱਕੋ।

ਮੈਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਚੱਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰੋ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸੌ ਪੌਂਡ ਹੈ, ਤੂੰ ਲੈ ਜਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਢਿੱਲੇ ਮੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਆਪ ਹੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਬਾਬਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਸੰਤ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਸੰਤਅ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਈਰਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬਣ ਗਿਆ।